

On Pedro Berrondo, apaiz itzultzailea

GOTZON EGIA

Ikuspegi bat itzultzaileari buruz

Behin bakarrik izan nuen Pedro Berrondo jaunarekin aurrez aurre hitz egiteko aukera: 1985. urtearen amaieran izango zen. Hiru bat orduraz egon ginen hizketan, berak egin-dako *Don Kijote Mantxa'koaren*¹ itzulpenaz, Donostiako Erreparadoratako egongela ilun eta lasai batean. Oroitzen naiz tarteka-mar-teka han ibili zela, biokin batera, beste apaiz zahar bat, andoaindarra, Arregi izenekoa, uste dut politikan ezagunak diren Andoaingo arregitarren osaba zela. Gizakiak zahartzaroan itzuli egiten omen dira, jokabidez eta izaeraz, haurtzaroan izan ziren hartara; ume txikiak nagusien arreta eskatzen nola, hala ibili zitzaigun Arregi apaiz hura, inguru-minguruka, peskizan, Berrondok eta biok zer hitz egin behar ote genuen entzun nahirik, bion arteko elkarriketari traba txikia eginez.

Ordurako, Berrondok argitaratua zuen bere *Don Kijote Mantxa'koa* osorik. Lehen

liburukia 1976an argitaratu zion Itxaropena Argitaldaria, Donostiako Aurrezki Kutxa-ren laguntzaz; hiru mila ale kaleratu ziren. Bigarrena, Jose Estornes Lasa argitaldaria-ren ardurapean plazaratu zen ia hamar urte geroago, 1985ean, Gipuzkoako Foru Al-dundiaren lankidetzaz; bigarren horretatik ale gutxiago inprimatu ziren, 1.250 baka-rrik. Lehen alearen salmenta urriak –eta, itxura guztiazen arabera, diru galerak– era-ginda hartu zuen Estornesek erabaki hori, bigarren liburukia argitaratzerakoan. Ale ba-koitzak bere zenbakia dakar, bigarren libu-rukian hain zuzen; nik, 146.a daukat, la-rrukiz egoki azaleztaturik eta orri ertzak ur-re margoz dotore estalita. Liburuaren apalean gogo onez edukitzeko modukoak dira, nire ustez, *Don Kijote Mantxa'koaren* bi liburu-kiok.

EIZIE itzultzaile elkartek argitaratzen duen *Senez* itzulpen aldizkarian², 3. zen-

¹ Cervantes Saavedra, Miguel (1976-1985) *Don Kijote Mantxa'ko*. Donostia, Jose Estornes Lasa arg. EIZIEk, *Itzulpen Antologia I* (1996) liburuan, VIII. atalburua argitaratu zuen jatorrizko testuarekin batera.

² <http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez>

bakian (II. urteko bigarrena), 1985eko irail-lean, Berrondoren lanari buruzko artikulua kritiko bat argitaratu nuen nik, oso kritikoa, gaurko begiz ikusita kritikoezia ere bai. Orain dela ia hogeituro urteko kontuez ari naiz, eta artikulua orain osterira irakurtzen dudanean, ohartzen naiz gaztetasunak ematen duen ausardia eta zorrotasuna sobera dituela, nahiz funtsean han esaten nituenak gaur ere baliozkoak iruditzen zaizkidan.

Pedro Berrondok jakin zuen artikulua hura argitaratu zela, baita nor zen egilea ere, eta etxera deitu zidan telefonoz, ea berarekin hitz egiteko eragozpenik izango ote nuen. Baietz esan nion, noski, eta handik egun pare batera elkartu ginen, lehen esan dudana bezala, Donostiako Erreparadoratan. Bere sotana beltz haren gainetik alkandora lepo mutur tente-tenteak erakutsi ohi zituen apaiz haren errieta jasotzeko prest joan nintzen hitzordura, egia aitortzen dut, baina ez zen halakorik izan, ezta gutxiagorik ere: ez bakarrik gizalegez, esango nuke Berrondok gozo ere hartu ninduela. Euskararen inguruan eta, batez ere, *Kixoter*en gainean mintzatu ginen luze. Etxera joandakoan ohar batzuk idatzi nituen, elkarrizketa hartaz, baina geroztik galdu egin nituen nonbait, eta oroipen hutsa besterik ez zait gelditu. Amairan, ongi gogoratzen naiz, esker hitzak esan zizkidan, berak egindako lana irakurri eta kritikatzeko lana hartu nuelako. Klean ikusita, harrotasun puntu batez ikusi ohi nuen apaiz hura, bertatik bertara abegikor eta esker oneko azaldu zitzaidan bat-batean. Horra nola izan zen Pedro Berrondorekin izan nuen hizketa bakarra.

Kixoteren euskal itzulpenen historia laburra

Berrondorena baino lehenago, *Kixote* euskaraz emateko saio bat baino gehiago izan zen. Besteak beste, Serafin Barojak –Pioren aitak, alegia– izan zuen halako proiektu bat, Cervantesen obra euskaraz eta gaztelaraz, ele biko edizio batean prestatu eta argitaratzekoa, XIX. mendearen hondarretan; hala kontatzen du Pio Barojaren lagun min izan zen Manuel Val y Vera doktoreak, baina saio haren benekotasuna eta izaera dokumentatu gabe daude, eta ez dago esaterik zenbateraino aurreratu ote zen.

Genaro Sorarrainek bere *Catálogo de obras éuskaras* bibliografia bilduman, 1891-98an argitaratua, esaten du bazirela *Kixoter*en zati batzuk euskaratuta, baina egiaztapen bibliografikorik gabe: Julien Vinsonek *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* (1891) liburuan zerrendatutako izenburu bat errepi-katu besterik ez du egiten Sorarrainek. Izenburu hori da «DON QUICHOTTE Manchako aitoren seme izpiritutsua Michel de CERVANTES Saavedra ditzen denaz. XLII capitulua (Bigarren partea)» –(s. t. l. ni d.; 1882). In 8:4 p., tiré à un très petit nombre d'exemplaires». Vinsonek oso xehezalea zen, eta ohartxo bat erantsi zion: «Traduction d'après le français de la fin du chapitre, depuis les mots: "Premièrement, ¡oh hijo!". Alabaina, dirudienez, Vinsonek Baionako udal liburutegian eskuz egindako kopia batetik egin zuen bere aipamena, eta liburutxo horren alerik ez da inon gorde, nik dakidala.

*Kixoter*en zatiren batzuk euskaraz emateko lehen saio ezaguna Julian Apraiz arabar euskaltzaleari zor zaio. *Kixote* argitaratu ze-

neko hirugarren mendearekin bat, 1905ean liburutxo bat argitara eman zuen izenburu luze honekin: *Donkituera umill euskalduna CERVANTES-eri opatua Manchako don Quijote, seme argi ta ospatsua agertu zanetik irugarren eunki-urrenean. On Julian Apraizen aguinduz, eta ustez. Vitorijan, Domingo Sar jaunaren maldagintzan (sic) 1905-garren Epaillean*. Hitzaurrean Apraizek dioenez, 92 orriko liburutxo honek *Kixoter*en zati hauek jasotzen ditu:

- Hitzaurrea eta lehenengo hiru kapituluak, itxura denez Duvoisin kapitainak lapurterara itzuliak, eta Edward Spencer Dodgson euskaltzaleak 1904an zuzendu eta argitaratuak Miarritzen: «MIGUEL SAAVEDRA CERVANTESTARRAK SCRIBATU ZUEN DON KIXOTEN GERTHAKARIAK *deitzen den liburuko DUVOISIN CAPITAINAK Zubiburun zegoela Laphurdiko Heuskaraz emanak*. Ernest Seitz, Imprimatzaile, Biarritzen, 1904-garren Hurtiko Uzteilan».
- Bigarren zatiaren XLII. kapituluaren hasiera, Pablo Zamarripak gipuzkeraz eta bizkaieraz, nahasirik, emana, eta kapitulu berorren amaiera, gipuzkeraz Mateo Mugica apezpikuak moldatua.
- Bigarren zatiaren XLIII. kapituluaren hasiera, Evaristo Bustinzak bizkaieraz jarria, eta kapitulu berorren amaiera Serafin Ascasubik Arabako euskalkiaz emana.

Julian Apraizek plazaratutako liburuxkak egundoko arrakasta izan zuen, nonbait, lehen edizioa 1905eko martxoaren (edo epai-laren) 13an bukatua izan baitzen, eta urte be-

reko apirilaren 10ean bigarren argitalpena ka-lean baitzen. Bigarren argitalpen horren hitzaurrean argitzen da lehen edizioan guztiz ebatzi gabe utzitako kontu bat: hitzaurrearen eta lehen hiru kapituluaren itzultzailea Duvoisin kapitaina ote zen. Edward Spencer Dodgson argitaratzaileak berak bazuen zalan-tzarik, Apraizi lana argitaratzeko bidali zio-nean esaten baitzion zati haien itzultzailea ez zela, ziurrenik, Duvoisin izango, «sino que es probable que sea de algun cura ó presbítero del país». Esan bezala, bigarren argital-penaren hitzaurrean, Julian Apraizek askatzen du korapiloa: lapurterazko itzultzailea Alberto de Palacio arabar arkitektoa izan zen. Dirudienez, Francisco Lopez Fabra koronel zerbantistak *Kixoter*en zati batzuk euskaraz emateko eskatu zion 1873an Jose de Palacio y Viteri jaunari Bartzelonan, ehun hizkun-tzatan argitaratzeko asmotan. Ilobari eskatu zion hark, lana egin zezan; artean, 15 urteko gaztetxo zen, baina euskaraz ederki egiten zuen, ama Sarakoa zuelarik bertan emana bai-tzuen bere haurtzaroa. Inudea Bonaparte printzearen informatzaileetariko bat izan omen zuen... Hitz batera, Alberto de Pala-cio izan zen *Kixoter*en hasierako zati haiek lapurterara eman zituena, lanari azken uki-tuak, dirudienez, Duvoisinek berak egin ba-zizkion ere.

Berrondorena baino lehenago, *Kixoter*en euskal itzulpenen beste atal bat 1928. urtean Iruñeko udalak antolaturik izandako lehia-keta da. Gai bakarra izan zen: IX. kapitulua euskaraz ematea («Donde se concluye y da fin a la estupenda batalla que el gallardo viz-caíno y el valiente manchego tuvieron»). Le-hiakideak garai hartako euskal idazle handiak izan ziren: Oyeregui, Garbizu, Lizardi,

Anabitarte, Irigaray eta Orixe. Azkenak eraman zuen txapela, bere itzulpenari «Euskaldun bipilak eta Manchatar bizkorrak izan zuten burrukaldi lazgarriaren ondarra» izenburua jarrita. Lehiaketa hartako lan guztiak Euskal Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkariak argitaratu zituen 1929an³.

Berrondoren itzulpengintzaz hitz bi

Julian Apraizek XX. mendearen hasieran argitaratutako liburutxoak badu tentaziorik, itzulpen kritikaren ikuspegiaz begiratuta. Alberto de Palacioren itzulpenak klasikoen bidea jarraitzen du, xehetasun batzuetan Duvoisin bera bezain latinzalea ez bada ere. Pablo Zamarripa, Mateo Mugica, Evaristo Bustinza eta Serafin Ascasubi, berriz, Hegoaldeko literatur tradizioan kokatu behar dira: lexikoan larramenditarrak dira (*esondeak, onentzuna, goyenda, egopea, ecaidotu, dagoquin-deak* eta tankerako hitzak etengabe darabiltzate), eta sintaxiaren arau kanonikoa (aditza esaldiaren amaieran) zorrotz betetzen dute.

Elkarren arteko konparazioa ez ezik, Berrondoren lanarekin konparatzea du tentazioa Apraizek argitaratutako liburutxoak, batez ere lapurteraz emandako zatiei gagozkielela. Ez nuke inor aspertu nahi halako azterketa konparatibo zehatza egiten, eta xehetasunik nahi duenak jo beza hasieran aipatu dudana Senez itzulpen aldizkariako 3. zenbakira, han aurkituko baititu adibide zehatz eta ugariak.

Alderdi orokorragoak aipatu nahi nituzke, ordea, gaurkoan, Berrondo jaunaren itzulpengintza gidatu zuen ikuspegiaz eta jokamoldeaz orobat.

Oh! Euzkadi aldizkariaren 2. zenbakiak⁴, 1980ko ekainean argitaratutakoak, Berrondo jaunari egindako elkarrizketa bat plazaratu zuen; han oso gauza argigarriak esaten zituen, bai *Kixoter*en itzulpenaz, bai euskarari buruz berak zeukan ikuspegiaz. Elkarrizketa horren pasarte batzuetan oinarri hartu nahi dut, Berrondoren itzulpengintza zertxobait azaltzen laguntzeko.

*Kixoter*en euskaratze lana zergatik hartu zuen galdegin ziotenean, erantzun harrigarri bat eman zuen Berrondok: «maitasunak barakatzen ez duelako», horregatik itzuli omen zuen Cervantesen obra. Orri bakoitzeko, batez beste, bizpahiru orduko lana, guztira hiru mila ordutik gora, erraz esaten da. Horrela zioen Berrondok:

«Ni pozik negok egindako lanekin. *Kijoteri* eskainitako orduak eta, ez negok damutan. Oso gustora gainera. Euskerari eskaintzen dizkiogun bihozkadak eta, hor bazegok bihotz-lege gozo bat, bizi poza ematen duna».

Hizkuntzari buruzko barren-barreneko ikuspen zehatza zuen Berrondok, utilitarismorik gabea, doanekoa esan daiteke, izpirituala. Berak ez zuen euskara lantzen kultur helburu arnas luzeagoko baten izenean, ez. *Kixoter*en itzulpena ere ez zuen, ziur asko, euskarak hor aspaldidanik zeukan hutsune bat betetzeko egin, berak argi azaltzen du:

³ *Revue internationale des études basques*. Paris. Separata, T. 20 (1929), 207-211 or.

⁴ <http://www.armiarma.com/andima/euzk/euzk0309.htm>

«Nik euskeraganako joera ez dit erabakitzen euskerak bizi luzea izango duelako edo ez duelako, bizi haundia edo motza izango duelako, baizikan nere bizia hori delako».

Erljioak indar handia zeukan, noski, Berrondoren hizkuntza ikuspen barnekoi eta izpiritual horretan. Gaurko begiz, egungo gizarte laikoaren betaurrekoez ikusita, antigaleko jarrera atzerakoi guztiz galdutakoak dira Berrondok *Oh! Euzkadi* aldizkariko gazte «errebolarioi» esaten zizkigunak:

«Kontradizioa, zuek esaten dezuen bezela, bizitza aurre aurreko puntan eraman nahi, eta gero lehengo hizkuntza zaharrari eutsi nahi. Hori nola lotu liteke? Ekonomia bakarrik ez, baizik kultura guztia. Nola litekek lehengo euskara zaharrean mintzatu, oraingo irizpide berriak, Hollandako auzo zikin hoietan bildutako iritzietan euskaraz mintzatu. Hori ezin liteke. Nere iritzian euskarak gaur kabi bakarria Elizan zakak, eta kito. Elizara joaten den jendeak bere bihotza lehengo euskara zahar hortan mamitua zakak. Euskara hori gai duk, eta gainera gaibide ona, barrengo gauzak, barrengo, bihotzeko hizkuntza hori berotzeko, goxatzeko, argitzeko, erakusteko. Eta horretarako kabi ona zakak Elizan, Jainkoari eskerrak».

Berrondoren ikuspegia hala zen: *euskara zaharrean* mamitu zuen bere itzulpena, berak hor bakarrik ikusten baitzuen, erlijioari eta Elizari lotua, gauzak egoki adierazteko gaitasuna duen baliozko hizkuntza. Berak ez zuen *Kixoteren* gaztelera zahar hura batere urrun sentitzen, hurbil baizik, aipatzen ari naizen elkarrizketa hartan esaten zuenez:

«(...) hizkuntza aldetik, (...) leihatila zabaltea bezela duk, erdal hizkuntzak edo gaztele-

rak zenbat gauza hartuak dituen euskeratik, euskerak haruntz ixuriak. Esaeretan, irudi-joskeretan, pronominal joko hoietan guztietan. Jatorriz erderak euskeratik hartuak, gauza asko eta asko».

Eta aurrerago:

«Holako lan batek bidea ematen dik, eta behartu euskeraren barrenan sartzera, eta gauza asko ikastera. Baina *Kixote* bezelako lana errezago duk euskeratzeko gaurko edozein idazle baino. *Kixoteren* gorabehera gehienak eta gure txikitako euskera maila berdintsuan zegozteko».

Kixoteren zaharkitasun horri itzulpenean nola erantzun behar ote zaion, hizkuntzaren aldetik esan nahi dut, hori beste kontu bat da. Berrondok hautu bat egin zuen, gaur egungo ikuspegiak begiratuta Cervantesen testuari darion zahar kutsua euskara zahar—bere ustez behintzat, zahar—batez erantzun zion. Horretan, esango nuke bat egin zuela Berrondok urte luzetan izan den tradizio zerbantistari, gure albo hizkuntza gehienetan halako joera izan baita klasikoa: *Kixoteren* usain zaharrari hizkuntza erregistro arkaikozalearen ordaina bilatu izan zaio.

Esate baterako, *Kixoteren* ingelesezko itzulpenen historian, bertsio zabalduena eta irakurle gehiena bereganatu izan duena Tobias Smollett-ek 1755an egindakoa da⁵. Itxura denez, gizonak ez zekien gaztelera askorik, eta dozena bat urte lehenago Charles Jarvis-ek egindako itzulpen bat bermoldatu besterik ez zuen egin, baina *zahar gustua* emanda testuari. Urte luzetan, Smollett-en bertsio hori izan da *Kixoteren* ingelesezko itzulpenetan gailen... Oraintsu, ordea, Miguel de

⁵ <http://quixote.mse.jhu.edu/Translation.html>

Cervantes-en maisulanaren ingelesezko itzulpen berri bat eman du argitara Edith Grossman itzultzaileak New York-en, aurtengo udazkenean, oso bestelako jokabide eta jorera batez. Mexikar idazle Carlos Fuentes-ek 2003ko azaroaren 2an *The New York Times* egunkarian argitaratutako iruzkin batean, azpimarratu zuen «itzulpenaren bikaintasuna», eta erantsi zuen: «Horixe da benetan miresgarria: gaur egungoa eta jatorrizkoa bat dira. Ez kezkatu zaharrek edo berriarekin. Grossman-ek ederki lortzen du kategoriaz erraz horiek bere lanera isur ez daitezen. Klasiko bat gaur egungo bihurtzea: horixe da lortzen handiena».

Berrondok ez zuen, noski, halako jomugarik izan, alderantzizkoa baizik. Ez nuke itzulpengintzari soilik dagokion ikusmolde hau beste ezerekin nahasi nahi, batik bat Berrondok euskara batuaren aurka izan zuen jarrerarekin, hor beste kontu batzuk baitaude, itzulpengintzatik urrunago doazenak. Alabaina, nabarmendu nahi nuke Berrondo itzultzailea bat datorrela, ikusmen orokorrean, Berrondo euskaltzainarekin eta, zer esanik ez, Berrondo apaizarekin. Horra bere elkarriketaren beste zati bat:

«Ez parre egin. Apaizaren paseoa, plazan barrena, baserrietan zehar... ze, pasioan, esaten ziotek baserriarrak, eta ez zaiek gaizki iruditzen apaiza paseoa ibiltzea, beraiek lanean ari diren bitartean. Bazekitek hortarako dagola apaiza. Errezoak egin, eta meza eman eta paseoa ibili, bere sotanarekin dotore. Jende xeheari ez zioke onik egiten apaiza lanean iharduteak. Zer modu, eta ondo ahal gaude esan, eta pake hori eman, lanean ari direnei. Hori duk apaizaren egitekoa. Euskal Herria, plazan barrena, paseoa dabilen apaiz sotanaduna galdutakoan ez duk Euskal Herria izango».

Esanak esan, uste dut inork ezin leporatuko diola Berrondori bere lana kaskarra denik. *Kixote* osoari aurre egin zion, galanki kostatako lanaz. Euskal itzulpengintzaren historia txikian, episodio nagusietako bat da *Don Kijote Mantxa'ko*, zalantzarik gabe. Ziur nago Berrondok ongi asko zekiela bere lanak ez zuela irakurle desinteresatu asko bilduko, baina hurrengo urte luzeetan beste inork egingo ez duen lana egin zuen, eta hori hor dago. Iruditzen zait gaurko itzultzaileak jakin behar duela bere ikasbidea bilatzen Berrondorenean, bereziki Holandako auzo zikinetan bildutako iritzi eta guzti euskal itzulpengintzan jardun nahi duten itzultzaile gazteek.

Oiartzunen, 2003ko abenduaren 19an

